

BOHATÝ PRAMEŇ VEDECKÉHO MYSLENIA

LADISLAV SZÁNTÓ

Leninove *Filozofické zošity*, ktoré prednedávnom vyšli v slovenčine, majú veľký teoretický a praktický význam. Ukazujú ako Lenin materialisticky prepracúval Heglovu idealistickú dialektiku a uvádzajú nás pritom priamo do laboratória jeho vedeckej práce, ukazujú, ako Lenin konkretizoval a ďalej rozvíjal Marxovu dialektickú metódu; sú výrazom organickej spätosti materialistickej dialektickej metódy, logiky a gnozeológie s politikou a vôbec s praxou robotníckej triedy.

Leninovo kritické štúdium niektorých filozofických diel, ktoré sa odráža v Zošitoch, je príkladom Leninovej teoretickej práce, ktorá je organicky spojená s jeho praktickou revolučnou činnosťou. Hlboká súvislosť medzi jeho teoretickou a praktickou činnosťou nás poučuje o tom, že dnešná praktická činnosť proletariátu vyžaduje od každého, najmä od vedúceho činiteľa, aby bol vedúcim aj v teoretickej oblasti.

Pravda, Lenin nielen Filozofickými zošitmi dokumentuje rozhodujúci význam dialektickej jednoty teórie a praxe pre každého jednotlivého marxistu a pre celé marxistické hnutie robotníckej triedy. Leninovo celoživotné dielo presvedčivo dokazuje, že sa sústavne zaoberal filozofickou zložkou obsahu marxistického teoretického učenia počas celého svojho plodného života a že práve hlboké pochopenie filozofického obsahu marxizmu mu umožnilo rozvinúť toto učenie na stupeň leninizmu, vďaka čomu sa sám stal víťazným vodcom nielen ruského proletariátu, ale aj robotníckej triedy na celom svete a zakladateľom prvého štátu diktatúry proletariátu v dejinách ľudstva. Škoda, že sa nezachovalo všetko, čo Lenin o filozofických problémoch napísal. Tak napríklad vieme, že v sibírskom vyhnanstve kritizoval kantovstvo a jeho vplyv na robotnícku ideológiu a prax, ale tento rukopis sa stratil. Vieme tiež, že kritizoval filozofiu A. A. Bogdanova, ale ani tento rukopis sa dosiaľ nenašiel. Isté je aj to, že si Lenin robil výpisky a poznámky aj pri štúdiu *Kapitálu*, *Anti-Dühringa* a ostatných Marxových a Engelsových diel, ale ani tieto poznámky sa dosiaľ nenašli. Z týchto čias sa zachovali iba zošity s výpiskami zo spoločného diela Marxa a Engelsa *Svätá rodina*, ktoré pravdepodobne preštudoval vtedy, keď bol prvý raz v cudzine (r. 1895). Tieto výpisky sú tiež zaradené vo Filozofických zošitoch. Sibírsky vyhnanstvo a prvú emigráciu môžeme považovať za prvé obdobie Leninovho intenzívneho filozofického štúdia.

Druhým obdobím sú roky po prechodnej porážke prvej ruskej revolúcie. Najvýnikajúcejším filozofickým dielom tohto obdobia je jeho veľká práca *Materializmus a empirio-kriticizmus*, ktorá znamená novú epochu vo filozofii prírodných vied.

Napokon, tretie obdobie tvoria najmä roky 1914—1916, čiže roky úsvitu socialistickej revolúcie. Charakteristické je, že práve v týchto rokoch, ktoré znamenali pre Lenina v určitom zmysle „oddych“, preštudoval a prepracoval Heglovu *Logiku*, zrejme s tým úmyslom, aby napísal knihu, v ktorej by stručne vysvetlil základné princípy materialistickodialektickej logiky, ktorú chcel, ale nestihol napísať Marx. Ani Leninovi nebolo možné uskutočniť svoj úmysel. Rokom 1917 začalo sa historické obdobie, v ktorom sa

Lenin nemohol venovať špecificky filozofickým prácam. To však neznamená, že by sa Lenin nebol zaujímal o filozofické problémy aj v tomto búrlivom čase prerastania buržoáznodemokratickej revolúcie v proletársko-socialistickú revolúciu a počiatky budovania socialistickej spoločnosti. Nehľadiac na neobyčajné preťaženie praktickými otázkami, Lenin sa aj naďalej zaujímal o filozofické otázky. Svedčia o tom knihy, ktoré v týchto rokoch čítal (A. Labriola, *Historický materializmus* a *Listy Sorelovi*; Hegel, *Logika, Fenomenológia ducha* a pod.). V mnohých článkoch, knihách a prejavoch, ktoré vznikli v tomto čase, nachádza príležitosť nielen na aplikáciu, ale aj pre vysvetlenie tej alebo onej črty materialisticko-dialektickej metódy logiky, gnozeológie. Predovšetkým treba tu spomenúť jeho list *O bojujúcom materializme*, napísaný redakcii filozofického mesačníka Pod zástavou marxizmu r. 1922, ako aj reč *Ešte raz o odboroch*.

V predsove k ruskému vydaniu výberu korešpondencie Marxa a Engelsa r. 1913 Lenin napísal, že keby sa jedným slovom mala vystihnúť podstata tejto desiatky rokov trvajúcej korešpondencie, tak bolo by to slovo *materialistická dialektika*. Podľa Lenina najvýznamnejším, najpodstatnejším a najnovším „... geniálnym krokom vpred v dejinách revolučného myslenia“ bolo, že Marx a Engels aplikovali materialisticko-dialektickú metódu, logiku a gnozeológiu na všetky oblasti poznania — na oblasť politickej ekonomie práve tak ako na oblasť filozofie, prírodných vied a politiku, taktiku a stratégiu robotníckej triedy. Lenin práve preto stále prízvukoval, že materialistická dialektika je „živou dušou marxizmu“, jeho „pevným teoretickým základom“. Práve toto rozhodujúce v marxizme, jeho materialisticko-dialektickú metódu nepochopili vodcovia II. internacionály, a preto sa aj stali oportunistami a renegátmi socializmu. V teoretických zápasoch o otázkach každodenného politického boja robotníckej triedy celého sveta narážal Lenin na každom kroku na „marxistov“, ktorí práve túto „živú dušu marxizmu“ nepochopili a deformovali ju na sofistiku, mechanicizmus, slovom na metafyziku. A podobne ako predtým Marx a Engels, aj Lenin, nadväzujúc na nich, tvorivo využil heglovskú idealistickú dialektiku, pretvorenú na materialisticko-dialektickú metódu vedeckého poznávania a praktického pretvárania sveta. Lenin, poznávajúc imperialistickú etapu kapitalizmu, konkretizoval a prehlboval tento jedinečný teoretický prostriedok pretvárania a poznávania sveta, v štúdiu a používaní materialistickej dialektiky videl nevyhnutnú podmienku pre to, aby sa niekto stal skutočným marxistom. Prítom charakteristickou črtou Leninovej kritiky ideológie bolo to, že popri prísnej principiálnosti a straníckosti nie je táto kritika prostou negáciou kritizovaného, ale takou negáciou, ktorá súčasne opravuje chyby, ukazuje ich metodické korene a odhaľuje súvislosti a prechody. Tento dialektický — a preto tvorivý — spôsob kritiky je pre Lenina príznačný vo všetkých jeho prejavoch a prácach, či ide o *Štát a revolúciu*, *Detiskú nemoc ľavičiarstva v komunizme*, *Listy z ďaleka* atď. Vždy odhaľuje materiálnu podstatu javov a pri analýze chýb poukazuje na nesprávnu metódu poznávania a súčasne ukazuje správne riešenie problému. „Ani číra negácia ani neplodná negácia ani *skeptická* negácia, kolísanie, pochybovanie nie sú charakteristické a podstatné v dialektike, ktorá nepochybne obsahuje v sebe prvok negácie, a to ako svoj najdôležitejší prvok — nie, ale negácia ako moment súvislosti, ako moment vývoja, ktorý zachováva pozitívne, t. j. bez akéhokoľvek kolísania, bez akéhokoľvek eklektickosti“ (236). Túto metodickú, logickú a gnozeologickú stránku Leninovej kritiky treba dobre pochopiť pri štúdiu Filozofických zošitov, a to najmä teraz, keď je oblasť spoločenských vied, práve tak ako aj prírodných vied dejiskom revolučných premen, prechodov a negácií.

Filozofické zošity obsahujú Leninove poznámky k viacerým knihám, z ktorých sú však poznámky k Heglovej Logike najvýznamnejšie a najpoučnejšie.

Lenin chápe logiku — na rozdiel od formálnej logiky — nie ako učenie o čistých

formách myslenia, pojmy a kategórie nepokladá iba za subjektívne formy myslenia, za aké ich pokladal Kant a iní subjektívni idealisti. Lenin konštatuje, že už Hegel „... žiadal logiku, v ktorej by formy boli gehaltvolle Formen, formami živého, reálneho obsahu, späťými nerozlučne s obsahom“ (96). V tomto správnom Heglovom výroku vidí však Lenin aj ten nedostatok, že podľa Hegla objektívny obsah pojmov, kategórií a zákonitostí tvorí objektívna idea, duch, čo je mystikou. Odmietajúc Heglov objektívny idealizmus logiky, pojmov a kategórií, Lenin dokazuje, že obsahom subjektívnej logiky, t. j. logiky myslenia, je vývin objektívnych materiálnych a duchovných vecí, t. j. objektívna logika vecí, ktorá sa odráža v pojmoch, kategóriách, zákonoch, súdoch atď. Logické kategórie sú teda historickými stupňami objektívneho sveta, ktoré sa odrážajú v ľudskom myslení, a logika je vedou o najpodstatnejšom obsahu, jadre, „duše“ každej vedy. „Logika nie je učenie o vonkajších formách myslenia“ učí Lenin, „ale o zákonoch vývinu všetkých materiálnych, prírodných a duchovných vecí“, t. j. vývinu všetkého konkrétneho obsahu sveta a jeho poznania, t. j. výsledok, suma, záver z dejín poznania sveta“ (97).

Všetko svedčí o tom, že Lenin v podstate pokladal za správnu štruktúru heglovskej logiky a považoval ju za prijateľnú pre materialistu, ak ju naplní materialistickým obsahom. V jeho poznámkach totiž nenachádzame nijaké námietky proti heglovskému sledu kategórií. Naopak. Lenin zrejme považoval systém heglovskej logiky za zodpovedajúci skutočnému vývinu ľudského poznania. O tom svedčí aj táto poznámka: „Pojem (poznánie) odhaľuje v bytí (v bezprostredných javoch) podstatu (zákon príčiny, totožnosť, rozdiel atď.) — taký je *všeobecný postup* všetkého ľudského poznania (všetkej vedy) vôbec. Taký je postup aj *prírodných vied* a *politologickej ekonómie* (a dejín). *Potiaľ* je Heglova dialektika zovšeobecnením dejín myslenia. Zdá sa, že je mimoriadne vďačná úloha preskúmať túto vec konkrétnejšie, podrobnejšie na *dejínach jednotlivých vied*. V logike sa dejiny myslenia vcelku *musia* kryť so zákonmi myslenia“ (336).

Z uvedených citátov nevyhnutne vyplýva, že Lenin považoval v podstate za správny Heglom naznačený postup vývoja ľudského poznania a histórie vedy, ktorý vychádza z bezprostredného bytia, z kvality, kvantity, miery, podstaty, javu k jeho odrazu v subjekte: k pojmu, zákonu, súdu a k ideí, t. j. k relatívnej a absolútnej pravde.

Rozvíjajúc svoje myšlienky o štruktúre Heglovej logiky, t. j. o dialektike vedeckého poznania, Lenin hovorí toto: „Najprv sa *vynárajú* dojmy, potom sa oddeľuje *niečo*, zatým sa vyvíjajú pojmy *kvality* (určenia vecí alebo javu) a *kvantity*. Potom štúdium a rozmýšľanie obracia myseľ na poznanie totožnosti — rozdielu — základu — podstaty versus poznanie javu — príčinnosti etc. Všetky tieto momenty (kroky, stupne, procesy) poznania smerujú od subjektu, pričom sa overujú praxou a týmto overovaním dospievajú k pravde (k absolútnej ideí)“ (str. 336—337).

Tieto Leninove myšlienky majú rozhodujúci význam nielen pre naše správne myslenie, ale aj pre napísanie učebnice materialisticko-dialektickej logiky, ktorá nám tak veľmi chýba.

Dotýkajúc sa začiatku Logiky, Lenin ju porovnáva s Marxovým Kapitálom a konštatuje, že „aj keď Marx nezanechal Logiku (s veľkým L), jednako zanechal *logiku* Kapitálu, a to by sa malo v najvyššej miere využiť v tejto otázke. V Kapitáli je na jednu vedu aplikovaná logika, dialektika a gnozeológia (netreba troch slov: je to jedno a to isté) materializmu, ktorý od Hegla prevzal všetko cenné a toto cenné rozvinul ďalej“ (str. 337). „Začiatok — najjednoduchšie, obyčajné, masové, bezprostredné „bytie“, jednotlivý tovar („Sein“ v politickej ekonómii). Jeho analýza ako sociálneho vzťahu. Analýza *dvojaká*, deduktívna a induktívna — logická a historická (formy hodnoty).

Overovanie faktami, respektíve praxou deje sa tu na *každom* kroku analýzy“ (338).

To znamená, že Marxov Kapitál nám má byť nielen učebnicou poznávania ekonomických zákonitostí kapitalistickej spoločenskej formácie, ale aj nevyčerpateľným prameňom poznávania správneho logického myslenia a vzorom pre aplikovanie tejto správnej logiky, metódy a gnozeológie na tú konkrétnu vedeckú disciplínu, ktorou sa špeciálne zaoberáme.

Logika bytia, t. j. kvality, kvantity, miery je logikou *bezprostredného bytia*. Lenin má k tomu pomerne málo poznámok; kritizuje najmä Heglove neopodstatnené, špekulatívne prechody od jedných kategórií k druhým a ich temné a nepochopiteľné „vysvetľovanie“. Časti, venovanej logike *podstaty*, ktorá nie je bezprostredne daná, ale je *sprostredkovaným* prehĺbením nášho poznania do vnútra objektu a odhalením vnútorných zákonitostí jeho vývinu, venuje Lenin tým väčšiu pozornosť. Vedecké poznanie sa neuspokojuje s popisom bezprostredného bytia sveta, ale sa usiluje o to, aby pochopilo *základ* tohto bezprostredného bytia, aby vystihlo jeho podstatu. Jediné a jednotné bytie objektívne jestvujúceho materiálneho sveta sa štiepi na dva protiklady: na bezprostredné bytie *javov* a na sprostredkované bytie *podstaty*. Kant, Fichte, Hume, machisti a podobní metafyzici z tejto skutočnosti vyvodzovali skeptické závery, že svet nie je poznateľný. Hegel kritizoval Kantov skepticizmus a dokazoval objektívne dialektickú jednotu podstaty a javu, ktorá je nepochopiteľná iba pre metafyzicky mysliaci rozum. Lenin s touto kritikou kantovského skepticizmu súhlasí a podporuje Hegla s poznámkou: „Celé bohatstvo sveta zhrňujete (t. j. Kant a spol. — poznámka I. Sz.) do Schein (zdania) a popierate objektívnosť tohto Schein!“ (str. 137).

V časti Logiky o podstate Hegel hlboko kritizuje zákony formálnej logiky a preto je pochopiteľné, že Lenin venuje v tejto časti neobyčajnú pozornosť zákonu protirečenia. Živo súhlasí s Heglom, keď tento všestranne dokazuje, že jedným zo základných predsudkov formálnej logiky a bežnej predstavy je to, že vraj „protirečenie nie je takým podstatným imanentným určením ako totožnosť“, „že protirečenie nie je koreňom *všetkeho pohybu* a *životnosti*; že sa niečo iba natoľko pohybuje, je impulzívne, činné, nakoľko je v sebe samom protirečivé“ (str. 145—146). Na základe týchto a mnohých podobných Heglových výrokov charakterizuje Lenin „heglovčinu“ a jej vzťah k marxizmu takto: „Pohyb a *samopohyb* [to NB! samovoľný (samostatný) spontánny, *vnútorné nevyhnutný* pohyb], „zmena“, „pohyb a životnosť“, „princíp každého samopohybu“, „impulz“ (Trieb), k „pohybu“ a k „činnosti“ — protikladnosť k „mŕtvemu bytiu“ — kto by uveril, že je to jadro „heglovčiny“, abstraktného a abstrusného (ťažkopádneho, nezmyselného) hegelianstva? Toto jadro bolo treba odhaliť, pochopiť, hinüberretten (zachrániť — pozn. redakcie), vylupnúť, očistiť, čo aj urobil Marx a Engels“ (147—148).

Mnoho výpiskov a poznámok má Lenin ku kategóriám javu a zákona. Zákonitosť je výrazom jednoty a spojitosti svetového diania. Lenin súhlasí s Heglovou definíciou zákonitosti, podľa ktorej je to „kludový odraz existujúceho alebo javiaceho sa sveta“, „odraz podstatného v pohybe univerza“; „zákon je vzťah medzi podstatami“ atď. Lenin k tomu dodáva: „To je skvele materialisticky a neobyčajne výstižne (najmä slovom „ruhige“) definované. Zákon zachyčuje kludový — a preto je zákon, každý zákon, úzky, neúplný, približný“ (158).

Ešte vyššími stupňami v procese vývinu ľudského poznania sú kategórie príčinnosti, nevyhnutnosti, substancie a vzájomného pôsobenia, ktorými sa Hegel zaoberá v časti knihy o „skutočnosti“. V krátkom článku nemožno však čitateľov oboznámiť s Leninovými hlbokými myšlienkami, ktoré vyslovuje v tejto súvislosti.

Prechodom od objektívnej logiky k logike subjektívnej je *pojmem*. V objektívnej logike, t. j. vo vývine bytia a podstaty vidí Hegel „genetické vznikanie pojmu“. Lenin materialisticky interpretuje Heglovu objektívne idealistickú myšlienku o „vzniku pojmu“, tak, že dokazuje: „Pojmy sú najvyšším produktom mozgu, najvyššieho produktu hmoty“

(175). V objektívnej logike niet ešte subjektu, vedomia a preto niet ani pojmu. Subjektívna logika tvorí zvláštnu, vyššiu sféru bytia. „Život alebo organická príroda je tým stupňom prírody, na ktorom sa vynára pojem“ — píše Hegel a Lenin v tomto výroku vidí „»predvečer« premeny objektívneho idealizmu na materializmus“ (177). Heglovo chápanie vzniku pojmu je mystické, lebo myslí, že pojem vo svojom samopohybe vytvára život, prírodu, avšak ako subjekt sa objavuje iba na vrcholku svojho vývoja. V skutočnosti je vývinový proces taký, že z neorganickkej prírody vzniká organická príroda a život je určitý stupeň rozvoja matérie. Spolu so životom vzniká cítenie, vedomie, myslenie a v ňom odraz skutočnosti vo forme pojmov, zákonov, ideí atď.

Áký je vzájomný vzťah zmyslového sveta a abstraktného myslenia? Po prvé: „Kategoríe treba *vyvodiť* (a nie ľubovoľne alebo mechanicky vziať) (nie „rozprávaním“, nie „uistovaním“, ale *dokazovaním*) vychádzajúc z najjednoduchších, základných kategórií (bytie, nič, dianie . . .)” (99). Po druhé: podľa Hegla s touto činnosťou abstraktného myslenia, ktorou od zmyslovej skúsenosti prechádza k zákonu, k pojmu, obsah zmyslami daného neutrpí ujmy. Lenin formuluje túto myšlienku jasnejšie: „Myslenie postupujúc od konkrétneho k abstraktnému, nevzďaluje sa — ak je *správne* (NB) (a Kant, ako všetci filozofi, hovorí o správnom myslení) — od pravdy, ale sa k nej približuje. Abstrakcia *hmoty*, prírodného *zákona*, abstrakcia *hodnoty* atď. Slovom, *všetky* vedecké (správne, vážne, nie nezmyselné) abstrakcie odrážajú prírodu hlbšie, vernejšie, úplnejšie. Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a *od neho k praxi* — takáto je dialektická cesta poznania *pravdy*, poznania objektívnej reality. Kant znižuje vedenie, aby urobil miesto viere; Hegel *povyšuje* vedenie, ubezpečujúc, že vedenie je vedenie o bohu. Materialista *povyšuje* vedenie o hmote, prírode, odkazujúc boha a filozofickú zberbu, ktorá ho háji, na smetisko“ (179).

Subjektívna logika má okrem pojmu aj ďalšie časti: subjektivita, objektivita, idea, ku ktorým má Lenin tiež mnoho pripomienok, ktoré tu, žiaľ nemožno ani len náznakovite uvádzať.

Okrem konspektu Heglovej Logiky obsahujú Filozofické zošity Leninove poznámky o viacerých filozofických dielach rôznych autorov. Avšak už aj na základe uvedeného môžeme s určitosťou povedať, že slovenské vydanie Filozofických zošitov môže mohutne zapôsobiť na oživenie a prehlbenie vedeckého a najmä filozofického myslenia na Slovensku. Leninove konkrétne poznámky určujú smer, v ktorom treba pokračovať v teoretickej práci, aby sa Marxovo, Engelsovo a Leninovo dielo, rozvíjané komunistickými stranami celého sveta, ďalej konkretizovalo a prehlbovalo aj v prácach filozofov.

NOVÁ HISTORICKÁ EPOCHA ZNAMENÁ SKUTOČNÝ TRIUMF REVOLUČNÉHO SVETOVÉHO NÁZORU PROLETARIÁTU. MARXIZMUS-LENINIZMUS OVLÁDOL ZMÝŠLANIE POKROKOVÉHO LUDSTVA.

PROGRAM KSSS